ज्ञानम्। यथा। वह्निमान् पर्व्वत इत्यादि-बोधः। इति भाषापरिच्छेदः॥ तद्धर्म्मावच्छिन्न-प्रकारत्वान्यप्रकारत्वानिरूपितपक्षतावच्छेदका-वच्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानम्। इति जग-दीशः॥

निर्णयनं, क्ली, (निर् + नी + भावे ल्युट्।) निर्णयः। इति शब्दरत्नावली॥

निर्णयपादः, पुं, (निर्णयात्मकः पादो भागविशेषः।) चतुष्पादव्यवहारान्तर्गतव्यवहारविशेषः। तस्य रूपम्। मिलितानां सभासदां पराजितोऽय-मित्यवधारणम्। इति व्यवहारतत्त्वम्॥

निर्णायनं, क्ली, (निर् + नी + णिच् + ल्युट्।) मातङ्गपाङ्गदेशः। तत्पर्य्यायः। निर्याणम् २। इति शब्दरत्नावली॥

निर्णिक्तं, त्रि, (निर्णिज्यते शुध्यति स्मेति। निर् + णिज् + क्तः।) अपनीतमलम्। शोधितम्। इत्यमरः। ३। १। ५६॥ (यथा, चिन्तामणि-धृतस्मृतिवचनम्।

"जलदेवगृहश्चैव ग्रामग्रामं गोद्विजालयम्।
निर्णिक्तपादः प्रविशेन्नानिर्णिक्तः कदाचन॥")

निर्णीतं, त्रि, (निर् + नी + क्तः।) कृतनिर्णयः। निश्चयीकृतः। यथा,—

"निर्णीते व्यवहारे तु प्रमाणमफलं भवेत्।
लिखितं साक्षिणो वापि पूर्व्वभावेदितं न चेत्॥
यथा पक्वेषु धान्येषु निष्फलाः प्राकृतो गुणाः।
निर्णीतव्यवहारायां प्रमाणमफलं तथा॥"

इति व्यवहारतत्त्वम्॥

तद्वैदिकपर्य्यायः। "निश्चयम् १ सत्यः २ सनुतः ३ हिरुक् ४ प्रतीचम् ५ अपीच्यम् ६। इति यजिनर्णीतान्तर्हितनामधेयानि।" इति वेद-निघण्टौ। ३। २५॥

निर्णेजकः, पुं, (निर्णेनेक्ति निर्म्मलीकरोति वस्त्र-मिति। निर् + णिज शौचे + ण्वुल्।) रजकः। इत्यमरः। २। १०। १०॥ (यथा, मनुः। ४। २१९।

"कारुकान्नं प्रजां हन्ति बलं निर्णेजकस्य च।
गणान्नं गणिकान्नञ्च लोकेभ्यः परिकृन्तति॥")

निर्दयः, त्रि, परापवादरतः। दयाशून्यः। तीव्रः। मत्तः। निष्प्रयोजनः। इति शब्दरत्नावली॥

निर्दयः, त्रि, (निर्गता दया यस्मात्।) दयाशून्यः। इति जटाधरः॥ (यथा, रघुः। ११। ८४।

"न प्रहर्त्तुमलमस्मि निर्द्दयं
विप्र इत्यभिभवत्यपि त्वयि॥"

निर्गता दया यस्य यस्माद्वा दया तिरोहिता इत्यर्थः। अदयाहः। यथा, मनुः। ९। २३९।

"जातिमन्वभिगच्छेते लक्षया लक्षलक्षणाः।
निर्द्दया विप्रमस्कारात्क्षत्रमन्योरनुशासनम्॥")

निर्द्दरं, क्ली, (निर् + दृ + अप्।) निर्भरम्। (निर्गतो दरश्चिद्रं यस्मात्।) सारम्। त्रि, कठि-नम्। (यथा, रामायणे। २। ८५। १९।

"ध्यानगिर्द्दरप्रेलेन विनिःश्वसितधातुना॥")

अपचये च। इति मेदिनी। रे, १७५॥

(निर्दीर्य्यते विदीर्य्यते पतनस्थलमिति। निर् + दृ विदारे + अच्।) निर्भरः। इति कश्चित्॥ निर्गाल्ति दरो भयो यस्येति निर्भये, त्रि॥)

निर्द्दहनः, पुं, (नितरां दहतीति। निर् + दह + ल्युः।) भल्लातकः। इति राजनिर्घण्टः॥ (भल्लातकशब्देऽस्य गुणादिकं ज्ञातव्यम्॥ निर्गाल्ति दहनो वह्निर्यत्र।) अग्निशून्यश्च॥

निर्द्दहनी, स्त्री, (निर्गतं दहनं यस्याः। स्त्रियां ङीप्।) मूर्व्वालता। इति रत्नमाला॥ (यथा,

"मुस्तं वचा तिक्तकरोहिणीञ्च
तथाभयां निर्द्दहनीञ्च तुल्याम्।
पिबेच्च गोमूत्रयुतां कफोर्त्थे
शूले तथामस्य च पाचनार्थम्॥"

इति वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहे शूलाधिकारे॥)

निर्द्दिग्धः, त्रि, (निर् + दिह + क्तः।) बली। मांसलः। इति हेमचन्द्रः। ३। ११३॥

निर्द्दिष्टः, त्रि, (निर् + दिश + क्तः।) निश्चितः। यथा,—

"निर्द्दिष्टविषयं किञ्चिदुपात्तविषयन्तथा।
अपेक्षितक्रियञ्चैव विधापादानमिष्यते॥"

इति रामतर्कवागीशः॥

(आदिष्टः। यथा, रघुः। १। ९५।

"निर्द्दिष्टां कुलपतिना स पर्णशाला-
मध्यास्य प्रयतपरिग्रहद्वितीयः॥"

निर्द्देशः, पुं, (निर् + दिश + भावे घञ्।) आज्ञा। इत्यमरः। २। ८। १५॥ (यथा, भागवते। ६। १। ३८॥

"यूयं वै धर्म्मराजस्य यदि निर्द्देशकारिणः।
ब्रूत धर्म्मस्य नस्तत्त्वं यच्च धर्म्मस्य लक्षणम्॥")

कथनम्। (यथा, गीतायाम्। १७। २३।

"ॐ तत्सदिति निर्द्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः॥")

उपान्तः। इति मेदिनी। शे, २३॥

निर्द्देष्टा, [ष्टृ] त्रि, (निर्द्दिशतीति। निर् + दिश + तृच्।) निर्द्देशकर्त्ता। यथा, "तथाहि अर्थो नाम साध्यस्य अर्थस्य निर्द्देष्टा तत्प्रतिपक्ष-स्वभाववादी प्रत्यर्थी।" इति मिताक्षरायां व्यवहाराध्याये साक्षीप्रकरणम्॥

निर्द्दोषः, त्रि, (निर्गतो दोषो यस्मात्।) दोष-रहितः। यथा,—

"निर्द्दोषं दर्शयित्वा तु सदोषं यः प्रयच्छति।
स मूल्याद्द्विगुणं दाप्यो विनयं तावदेव तु॥"

इति मिताक्षरा॥

निर्द्धनः, पुं, (निर्गतं धनं यस्मात्।) जरद्गवः। इति शब्दचन्द्रिका॥ धनशून्ये, त्रि। यथा,—

"ब्रह्मक्षत्रापि नरः पूर्व्वो यस्याहि विपुलं धनम्।
शूद्रिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्द्धनः परिभूयते॥"

इति चाणक्ये। ८२॥

निर्धर्म्मः, त्रि, (निर्गतो धर्म्मो यस्मात्।) धर्म्म-रहितः। यथा,—

"महापराधे निर्धर्म्मे कृतघ्ने क्लीबकुत्सिते।
नास्तिकव्रात्यदासेषु कोशपानं विवर्ज्जयेत्॥"

इति मिताक्षरा॥

निर्धारः, पुं, (निर्ध्रियतेऽनेनेति। निर् + धृ + घञ्।) निश्चयः। "जातिगुणक्रियाणां उत्कर्षा-पकर्षश्च वा सजातीयात् पृथक्करणम्। यथा। मनुष्याणां ब्राह्मणः श्रेष्ठः। गवां क्षत्रा बहुक्षीरा। अश्वानां धावन्तः शीघ्रतमाः।" इति दुर्गादासः॥ धाररहितश्च॥

निर्धारणं, क्ली, (निर्धार्य्यते इति। निर् + धृ + णिच् + भावे ल्युट्।) निश्चयः। निर्धारः। यथा, निर्द्धारणे षष्ठ्याः समासो न स्यादिति दुर्गा-दासः॥

निर्धारितं, त्रि, (निर्धार्य्यते स्थिरीक्रियते इति। निर् + धृ + णिच् + कर्म्मणि क्तः।) कृत-निश्चयः। यथा। "किन्त्वनिर्धारितैकत्वानेकत्व-विशेषस्य।" इति विजयरक्षितः॥

निर्धार्य्यं, त्रि, (निर्ध्रियते इति। निर् + धृ + "ऋहलोर्ण्यत्।" ३। १। १२४। इति ण्यत्। धारि + ण्यत् वा।) निर्धारणीयम्। निर्धारि-तव्यम्। निर्भयकर्म्मकर्त्ता। इति विश्वप्रकाशे निर्वार्य्यशब्दटीकायां रमानाथः॥

निर्धूतं, त्रि, (निर् + धू + क्तः।) स्खलितम्। (यथा, मार्कण्डेये। ८५। ७४।

"केशाकर्षणनिर्धूतगौरवा मा गमिष्यसि॥")

परित्यक्तम्। यथा, ज्योतिषतत्त्वे।

"नित्यं निर्धूतबुद्धिं प्रबलरिपुभयं वित्तनाशञ्च
जीवः॥"

(निरस्तम्। यथा, अध्यात्मरामायणे। १। ३।

"पठन्ति ये नित्यमनन्यचेतसः
शृण्वन्ति चाध्यात्मकसंज्ञितं शुभम्।
रामायणं सर्व्वपुराणसम्मतं
निर्धूतपापा हरिमेव यान्ति ते॥")

भर्त्सितम्। यथा, रामायणे। ४। ८। ३२।

"पुराहं वालिना राम! राज्यात् स्वाद-
वरोपितः।
परुषाणि च संश्राव्य निर्धूतोऽस्मि बलीयसा॥")

निर्धौतं, त्रि, (निर् + धाव + कर्म्मणि क्तः। "च्छ्वोः शूडनुनासिके च।" ६। ४। १९। इति वकारस्योठादेशः। "एत्येधत्यूठ्सु।" ६।१।८९। इति वृद्धिः।) प्रक्षालितम्। यथा,—

"तस्याः पाटलपाणिजाङ्कितसुरोनिद्राकषाये
दृशौ
निर्धौतोऽधरशोणिमा विलुलितस्रस्तस्रजो
मूर्द्धजाः॥"

इति श्रीजयदेवः॥

निर्बन्धः, पुं, (निर् + बन्ध + भावे घञ्।) अभि-निवेशः। निबन्धोऽपि पाठः। इति हेमचन्द्रः। ६। १३६॥ (यथा, भागवते। ३। १४। २९।

"स विदित्वाथ भार्य्यायाश्चिरं निर्बन्धं विकर्म्मणि।
नत्वा दिष्टाय रहसि तयाथोपविवेश ह॥")

अभिलषितप्राप्तौ भूयो यत्नः। (यथा, च कुमारसम्भवे। ५। ६६।

"अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु ते
करोऽयमासक्तविवाहकौतुकः॥")